

Образът на кръчмата в българското изкуство, проследен през карикатурната образност на границата между две политически системи (1940-1960те)

Емил Антонов, Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей,
БАН

Emil Antonov, Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum, BAS The Image of the Pub as Represented in the Bulgarian Art between Two Political Systems in 1940-1960s

***Annotation:** The thorough political and social transformation in Bulgaria after World War II brings forth a profound change also in the national art and cultural policy within only a few years. The present paper focuses on the creation and use of cartoons and other such visual materials that condemns the alcohol use and abuse as an evil antisocial activity. These materials serve the ideological propaganda of that time and help the political elite to establish a new socialist society as opposing the previous bourgeois one.*

Мислейки за образа на кръчмата в изкуството, пред мен изплуваха емблематичните описания на Иван Вазов на заведението с надпис „Народна кръчма на знаменосецът!“ („Немили-недраги“) – бедната кръчма в „немилата“ чужбина, превърнала се в „малката България“ – дом за изтерзаните хъшове, в който те мечтаят, изявяват духовността си, споделят любовта си към родината. Емблематично е и въздействащото с експресивността си платно на Мърквичка „Ръченица“, запечатало традиционното мъжко всекидневие. Тези донякъде романтични образи на кръчмата са от края на XIX век, но още през първите години на XX век тя се утвърждава като символ, противостоящ на здравето. Мрачната и потънала в паяжини пивница на дядо Йордан Герака от повестта „Гераците“ (1911) на Елин Пелин олицетворява развалата и отчуждението, породени от откъсването от земята, от полския труд и традициите. През 1920те и 1930те години – времето на интензивна модернизация на България – кръчмата става все по-често обект на представяне в карикатури в произведения на творци като Илия Бешков, Райко Алексиев, Стоян Венев, Чудомир и др.

Настоящото изследване не претендира за научна изчерпателност и пълнота на разглеждания проблем, тъй като е трудно да бъдат обхванати всички изкуства, използвали образа на заведенията и пиенето в своите публични изяви в период на повече от две десетилетия. Настоящата статия е само опит, чрез фокусиране върху някои аспекти и фрагменти на едно художествено изкуство – карикатурата, да се покажат определени идеологически тенденции, които новата власт в България налага след средата на XX век. Изворова база на изследването са вестници и списания, издадени в периода от 1940-те до края на 1960-те години, както и онлайн-

архиви с визуални материали, албуми, монографии и сборници с изследвания по темата.

Някои от най-изтъкнатите имена, работили по тези въпроси у нас са проф. Иван Еленков, доц. Наталия Христова и доц. Катерина Гаджева, чиито изследвания съответно в областта на социалистическата култура, на образите в изкуството, и на визуалната ѝ репрезентация през 50-те години в България имат огромен принос в анализа на процесите, протичащи през периода след Втората световна война. За пространството на кръчмата в българското село пише доц. Петко Христов, а сп., „Български фолклор“ (1997/1,2) има тематични броеве във връзка с подобни изследвания.

Обществено-политически контекст преди Втората световна война

Независимо от засилената миграция от селата към градовете в началото на ХХв., до средата на 40-те години на века по-голямата част от населението на България е предимно селско. Мнозина българи произвеждат вино и ракия за домашна консумация, а употребата на алкохол в кръчмата (на село) или друго подобно заведение (в града) има социализираща функция. Този тип заведения в българското село са място за сключване на договори и имат неформално ролята на институция (Христов 2014: 126). В българската, а и в балканската традиционна култура изобщо, кръчмата е не просто място за консумация на алкохол, а пространство за социален контакт, както и социално приет начин за прекарване на свободното време. Употребата на алкохол пък, играе важна роля в отбелязването на различни житейски събития – весели или тъжни.

През 20-те год. на ХХ век у нас започва комплексна програма за социална реформа, в рамките на която се развиват редица области – хигиена, превантивна медицина, образование, лечебна педагогика и др. Като част от процесите на модернизация у нас, силен тласък получава въздържателното движение: темата за алкохолизма и борбата с него става водеща в обществения дебат; десетки са проведените в села референдуми за затваряне на кръчми, съгласно приетия през 1909 г. от Народното събрание „Закон за допитване до народа по общински работи“. Жителите на редица населени места търсят начини да разрешат проблемите с пиянството чрез гласуване против заведенията (до 1934 г.), най-голямата антиалкохолна агитация тече по времето на управлението на БЗНС (1919-1923 г.).

Установеният след държавния преврат през май 1934 г. авторитарен режим води покрай редицата последствия и до засилена цензура и стриктно съблюдаване на „правилната“ политическа линия в изкуството и другите сфери на обществения живот. След забраната на

политическите партии и техните издания, въздържателните съюзи започват да добиват по-ярко изразен политически характер, поради което издаваните от тях вестници също са спрени (Наков 2009). Това води и до липса на критика чрез образи в пресата до 1944 г. по темата за пиенето. Същевременно модернизационните процеси продължават на всички нива – засилва се урбанизацията, както и връзките между града и селото. Една от най-съществените програми за модернизация на селото е базираната на европейски модели програма „Образцово село“, чиято основна цел е издигането „на здравно-хигиенния въпрос като културна норма и въвличането на селяните като активни участници в процеса на установяването ѝ“ (Ангелова 2008: 199).

Отношението към кръчмата се свързва с опозицията „здрaво-болно“, „чисто-нечисто“, „културно-некултурно“. Многобройни са примерите през периода за осмиване на кръчмата с думи и образи: от добродушно-шеговитото отношение, през бистренето на политиката в кръчмата (карикатурите на Райко Алексиев), до жлъчното ѝ осмиване и заклеяване. Същият карикатурист, с псевдоним Фра Дяволо, списва седмичния вестник „Щурец“ (1932-1944), където често се появяват образите на пиещите. Многобройни са примерите за осмиване и с рисунки на кръчмата, дори когато тя не е основна тема. Във всекидневника „Зора“ (1933-35) излизат карикатури на Чудомир – пример за това „намигване“, шеговито отношение към вредните, но здраво вкоренени „нездрави“ навици (разказът „Резняк“). Пример е и Илия Бешков (1901-1958), чиито карикатури биват помествани в сп. „Маскарад“ (1922-1923), „Див дядо“ (1922-1923), „Българан“ (1916 - 1924), в. „Стършел“ (1946- за в. *Стършел – виж по-нататък*) и др. От 1925 г. той сътрудничи на в. „Пладне“ (1928-1934) и редица други издания, като често изобразява персонажи от кръчмите (илюстрация № 1).

В ситуацията на икономическа несигурност след голямата депресия, през 30-те години в общоевропейски план се засилват националистическите идеи. В България има копнежи по едно ново „Възраждане“, свързано с идеи за възстановяване и съхранение на „автентичната“ народна култура. „Търсенето на българщината“ приема характера и на антилиберални утопии, засилва се критичното отношение към градския начин на живот. Писателят-философ Стефан Йовев например твърди, че „цивилизованият човек“ живее в ненормална среда, а причината е начинът на живот в градовете от XIX в. насетне (Димитрова 2011). През 1930-те години, под влияние на засилващи се националсоциалистически идеи, по-силно разпространение добиват евгенистичните идеи (виж Promitzer, Ch.). Алкохолизмът се разглежда като един от основните фактори, ограничаващи прогреса, отразяващи се негативно върху „народното здраве“ и застрашаващи нацията с дегенерация. Така например в списвания през 30-те години вестник „Здрава раса“–

издание за „здравна просвета, наука, спорт и въздържание“ (1930-1940), силен акцент се поставя върху значението на дисциплината и утвърждаване на въздържателното движение по примера на Германия.

Промени след смяната на политическата система

По отношение на борбата с алкохола и питейните заведения у нас, въпреки „дефашизирането“ на културата и постепенното ѝ „съветизиране“ от средата на 40-те, се наблюдава известна последователност от предходния период. Авторитаризмът в българското общество постепенно е заменен от тоталитарни идеи, които по сходен начин третират „слабите“, „зависимите“ и „различните“ в обществото. „Намесата на държавата в частния живот е разглеждана в най-добрия случай като снизходителна протекция, а в най-лошия – като насилствена биополитика“ (Рагару 2015: 115). Социалистическата пропаганда постепенно прониква на всички обществени нива чрез театралното, филмовото и фотографското изкуства, както и чрез предаванията по вече наличните в почти всеки дом радиоапарати. Чрез всички тези медии се изобличава консумацията на алкохол, определяна като бягство от реалността; настъпва време на „пуританска трезвост“ (Рагару 2015:114) и на всенародно „пречистване“ от „гнилите“ буржоазни порядки. Политическият преврат през септември 1944 г., управлението на правителство на ОФ и изграждането на социалистическа държава от съветски тип в България, е свързано и със заклеяването на консумацията на алкохол, като един от символите на предишния „загнил“ строй. Публичното предлагане на спиртни напитки, както и частното им производство и свободна търговия, са осъдени като анти-обществени дейности. Първоначално въздържателните дружества са възстановени, отпада и забраната да имат печатни издания, но само за около три години, след което са закрити отново, за да не станат убежище на политическата опозиция (Наков). Тази трансформация в отношението към алкохола след идването на новата власт обуславя постепенната, но сигурна промяна и в образите на кръчмата в т.нар. народно изкуство: кръчмата бива „скрита“, табуизирана в общественото пространство.

Правителството на ОФ инициира институционални и законодателни промени. Мощната пропагандна кампания започва постепенно, но все по-уверено след 1944 г. По времето на действие на VI ВНС (07.11.1946 - 21.10.1949) са приети Закон за намаляване броя на кръчмите и ограничаване на пиянството (ДВ, бр. 154 от 07.07.1947), както и Закон за монопола на спирта и подсладените спиртни напитки и търговия с плодови ракии и вино (ДВ, бр. 178 от 04.07.1947) (Койчева: интернет). Говори се за „врагове на народната власт, нарушители на законите и

наредбите или чиито заведения са станали вражески гнезда” (Койчева 2013). През 50-те години се учередява и т.нар. хоремаг – съкращение на обозначението на обществени заведения, създадени по съветски модел – „хотел-ресторант-магазин“. С времето системата на „Хоремаг“ се превръща в своего рода реклама на новия, „по-добър” и „прогресивен“ строй (Ганев 2008). Пример за словесно противопоставяне на новия социалистически строй със стария, ретрограден и определян за „хищен“ такъв е стихотворението „И в езика стана смяна!": „Ресторанта `Хищен рак` днес е вече `Хоремаг`” (Величков 1948: 29).

С налагането на Закона от 1947 г., социалистическите идеали се фокусират предимно върху създаването на „новия“, социалистически човек – здрав, „чист“, работоспособен. За тялото се говори в категориите на „бодрост“, „здраве“, „жизнерадост” и др. (Попова 2004), а кръчмите и кафенетата се осъждат като свърталища на „безделници и лентяи“. За утвърждаването на социалистически „еманципация, морал и ред“ се изисква скъсване с „буржоазните съблазни“. Под съветска диктовка, една от първите стъпки в областта на културата, които предприема новата българска власт, е одържавяването на средствата, с които се създава или се разпространява изкуство. Карикатурата е обявена за „мощно агитационно средство за идейното превъзпитание на народа“, която трябва „да мобилизира силите на народа в борбата му против всичко гнило, нищожно и ниско“ (Динков 1954: 1, 4). Цялата буржоазна преса бива заклеймена, като „безидейни“ са определени дори илюстрациите на хумористичните вестници, осмиващи и отричащи прекомерната консумация на алкохол, като например хумористичният седмичник в. „Дармадан” (31.05.1931): на първата страница на броя са нарисувани трима мъже, стоящи зад бъчви, от където тече алкохол, а върху бъчвите пише: „вино, мастика, вермут, сливова, коняк, гроздова, ром, джиброва, бира”, т.е. все синоними на враждебното. Пример са и образите във в. „Пижо“, в който са изобразени двама костюмирани господа, седящи в кресла и на маса в заведение и с чаши в ръка (1942, бр. 1, 3).

Всички творчески организации се поставят под строг контрол и постепенно стават институции за цензура и автоцензура. Физическата разправа с политически неудобни интелектуалци и артисти върви успоредно на лансирането на верни на режима творци (Братоева-Даракчиева 2013: 23). Всички художници, включително и карикатуристи, които не споделят новата идеология са нарочени за народни врагове, голяма част от тях са подложени на репресии (напр. Борьо Зевзека, Кочо Щъркелов и др.). Райко Алексиев е пребит до смърт през ноември 1944 г. заради политически по характер карикатури на Сталин, обявен е за „виновен“ и за шаржовете си – например в историите за „Гуньо Гъсков“ той гротескно илюстрира сцени с ядене

и пиене, които отразяват истински случки на автора и обкръжението му (илюстрация № 2).

Появяват се множество „публични“ доноси срещу художници. За карикатурата (буржоазната = не-прогресивна) се говори, че „не е изкуство“ и че от нейните създатели нищо не става, с което „България бе изтрита от картата на световното изкуство“ (Генов 2004: 11, 53). Пример за търсенето и намирането на „врага“ с партиен билет е разправата с художника Александър Жендов през 1950 г. (Христова 1998: 161).

Карикатурата

Борбата срещу „злото“ на кръчмите и „буржоазните заведения“ се води с образ и слово чрез всички медии, активно се използва осмиващият заряд на шаржираните рисунки в пресата. Редакторите във вестниците и карикатуристите са тези, които по онова време „определят“ чисто визуално образите на „нормалността“. Периодът от средата на 1940-те е свързан с политическа промяна и последвана от социална такава – национализация, колективизация, забавени индустриализация и урбанизация. Пропагандира се дух на колективност и масовост в конструирането на новата утопия – отричане на индивидуалното съзнание, отричане на чувствеността, както и на тялото, и неговите нужди извън тези, свързани с труда.

Карикатурните изображения от в. „Стършел“ (от 1946 г., а от 1948 г. е официално издание на БКП) например, дават израз на конфликта между България и западните държави. Изобилие на долари, алчни капиталисти, бомби – недвусмислен визуален израз на антизападните идеи и на засилващото се съветското влияние, с основен противник САЩ. С гордост е заявена омразата към старото и обичта към новото, което носи в себе си характеристиките на здравето и прогреса във всичките им измерения. Целта на вестника е не само да размива, но и да „възпитава“ широката публика (Величков 1948: 8). Художественото майсторство остава на втори план, на преден план излиза партийността (Параскевов 2012: 65). Сатиричният печат у нас е отражение на обществено-политическите промени в обществото (Велчева 1988: 18).

На оцелелите автори в изкуството – изобразително, плакатно, фотографско, радио- и кинопроизводство – е наложен определен стил; свикват се комисии за провеждане на конкурси, открито се възлагат поръчки на „доказали се“ творци. Не случайно, още през март 1945 г. на заседание на Отдела за Агитация и Пропаганда, се обсъждат проблемите за решаване в Съюза на българските писатели и Съюза на българските художници. През 1946 г. последният вече е

поставил на преден план задачите на изкуството да описва различните типове работници и герои на труда (Христова 1998: 156/157). На Петия конгрес на БКП през декември 1948 г. е приета програма за социалистическото преустройство на българската култура. Така се създава ситуация на страх от репресии и творческа неяснота около бъдещите партийни повели. Въпреки това обаче, има и някои изключения: ярък представител на групата от безпартийни деятели на културата е Илия Бешков, който твори и по време на авторитаризма у нас през 30-те години. Той заема хуманно-обоснована гражданска позиция през смутни за творците години от края на 40-те и началото на 50-те (Христова 1998: 160). Бешков е сред малцината автори, които преди, но и след Втората световна война правят илюстрации (често шаржирани), изобразяващи обществени заведения за хранене (ресторанти или кръчми), и консумация на храна или алкохол.

Постепенно вестниците и списанията биват залети от образи на бригадири и бригадирки, застанали „на пост“ срещу класовия враг, който не е „трудов“, а мошенически. Техните идеологизирани образи служат на пропагандата (Попова 2004), която, както вече бе отбелязано, цели „громенето“ на капитализма и на неговото пагубно влияние, което често се свързва и с консумацията на алкохол. На заглавната страница на въздържателния вестник „Трезвен зов“ 5.12.1945, бр. 1 се срещат заглавия като „Въздържателното дело на нови основи“ и „Към повече трезвост“, както и стихове: „Послушай ме другарю, съвета изпълни: по кръчми не изгаряй най-скъпите си дни...!“ а в статията „Терорът на алкохола“ авторът д-р Петър Кърджиев пише за „упойтелна“ отрова, предлагана в „примамливи заведения – кръчми, аперетиви и др.“ (пак там). В следващите броеве (до 6-ти) на същия вестник липсва визуален материал, но често се споменават думи като „алкохол“, „вино“, „пиене“, „пиянство“ и „въздържание“, и по-рядко „кръчма“: това е пример за недостатъчна наличност на карикатури на анти-алкохолна тематика, отстъпваща мястото си на политическата в този период, както и на табуизирането на думата и образа на „кръчмата“. На заглавната страница от 1946, бр. 6 е поместена карикатура на пиян с бутилка в ръка с надпис: „Кой пречи на стопанския план?“. В следващ брой (9-ти) има изображение на трудов млад мъж, устремен към Свободата, която е на хоризонта като изгряващо слънце, но на краката му са вързани две големи гюлета – „Мизерия“ (с верига с надпис „алкохол“) и „Болести“ (с верига с надпис „тютюн“). Темата за въздържанието в пресата продължава заложените през първата половина на XX век тенденции, но разликата е в цялостния пропаганден контекст на останалите материали.

Карикатурата, плакатът и фотографиите са най-използваните за целите на социалистическата пропаганда през този период политически ангажирани изображения. Чрез тези изкуства се изобразяват „машиниците на буржоазията“, „реакционните асове“, конспиратори, спекуланти, валутни афери, лентяи, бюрократи, „цялата вакханалия на реакцията“. В този период хумористичните герои са основно вечно недоволният „Мърморков“, закоравелият бюрократ „Попивко Папкин“, жертвата на реакционни слухове „Киро Торука“ и прикритият фашист „Неоткрит Прикритков“ – всички те са равнопоставени като социални недъзи. Един от малцината, които дръзват да се противопоставят на конюнктурата в карикатурното изкуство е Александър Божинов, натрупал опит още през 20-те години. Според него „карикатурата трябва да бъде преди всичко изкуство, едно художествено произведение. И като такова, тя не може да бъде вулгарна, нито обидна“ (Стайков 2013).

Социалистическият морал трябва рязко да се разграничи от буржоазния лукс и излишество, а потреблението е „изчистено“ в съответствие с идеологическите изисквания на новия строй. „Старото“, „реакционното“, олицетворено в образа на „Киро Торука“, допуска физическа разправа над него. Насилието и смъртта му предизвикват радост – израз на процесите, които текат в социалистическата държава по това време (илюстрация № 3).

Вестник „Стършел“ е новата за времето си сатирична медия, изпълнена с илюстрации, шаржиращи враговете и представящи основните политически дискурси и проблеми от ежедневието. До средата на 1950-те вестникът публикува основно политически карикатури, активно обслужващи действията на Партията. Различните карикатури засягат различните обществени проблеми, в рисунките се използва най-често манипулативност и хиперболизация. Освен в „Стършел“, макар и по-рядко, такива има от средата на 1950-те и във в. „Народна младеж“, сп. „Младеж“, в. „Пулс“ и др. Първоначално основна „мишена“ са представителите на градския елит до 1944 г., представяни като „фашистки“ елементи: така се раждат карикатурните образи на т.нар. *зози* (за девойките) и *суинги* (за младежите) – богаташки деца, чиито идеали са основани на консумацията, лентяйството, джаз-музиката, западната мода и др. Отличителните белези на тези образи са много конкретни и лесно разпознаваеми: скъпи луксозни дрехи, обувки с висок ток, кръстосване на краката при сядане, пиене на кафе и т.н. Те са с нисък социален статус, определен и от присъствието им в увеселителни заведения (Angelov 2017).

Между 1949 и 1951 г., група преподаватели, обявени за „реакционни“, са уволнени от Художествената академия в София, поради несъгласие с течащата „сталинизация“. Наложено е и „социалистическият реализъм“, изпълнен със схематичност и идеологически догматизъм. В

периода от края на 40-те и началото на 50-те години концепцията за забавлението като такава бива заклеймена: всяко едно „удоволствие“ е обявено за грях на бившия елит – изолиран от политическия и икономически живот, и отречено. Карикатурите, както и при плакатното и фотографско изкуства, насаждат негативизъм към представителите на буржоазията, които са подложени на гонения, наказвани и „превъзпитавани“ в трудови лагери. Визията на образите в шаржиращото изкуство (карикуатура) „агитира“ за нуждата от всеобща мобилизация на народните маси в отстояването на „новото“ срещу старото и ретроградното (Angelov 2017). Образът на буржоата е равностоен на спекулант, диверсант и богаташ, който води празен и развратен живот, трови себе си и другите с алкохол. По този начин се посочва „врагът“, скрит вътре в обществото. Подобна тенденция е обяснима в годините след Втората световна война – време на лишения, когато луксът е невъзможен.

Ярка илюстрация на идеологическата критика чрез изкуство се проявява във файлетона „Човекът, за когото яденето беше професия“ (Л. Кънчев – Фаргелет), чийто главен герой е описан като „Бил Робертсън, или просто Бил“ – световен рекордьор по ядене (Сборник Стършел 1957: 386). В края на повествованието той умира от лакомия, преяждайки с развалени яйца. „Този път той посегна към яйцата. Започна да ги помита едно след друго. Острозъбата му уста се задръсти. Стана му лошо ... Един час по-късно в заведението „Синият папагал“ един човек умря. Били Робертсън, който трябваше да умре от глад, умря от преяждане.“ (Сборник Стършел 1957: 388). Дадени са само неговото име, както и екзотичното име на заведението, но топосът на действие не е уточнен – предполага се, че е САЩ или Западна Европа. Героят си мисли, че може да се застрахова за 100 000 долара и да умре от глад, т.е. той е мошеник, който търси печалба чрез измама. По назидателен начин краят му е фатален.

Във в. „Стършел“ има и рубрики като тази за гражданина Мърморков, който пазарува в колониалния магазин като израз на негативното отношение към консумацията и пазаруването (Величков 1948: 43). Тези, а и всички подобни рисунки, предварително се разглеждат от Съюза на художниците, както и в дирекция „Печат и пропаганда“ (по 18-то постановление от април 1945 г., към Наредба-закон за Камара на народната култура).

По този начин, с налагането на тоталитарния режим, в края на 1940-те и началото на 1950-те се ражда новата, официална култура, която е идеологически унифицирана, със социалистическо съдържание и национална по форма (Еленков 2008). Определена промяна в идеите за социалистическото изкуство настъпва осезаемо през 1955-1956 г., след XX-я пленум на КПСС и съответно в България – Априлския пленум (Христова 1998: 173). В резултат на

преследванията и контрола по много от темите в изкуството, българските творци и интелигенция все повече се отдалечават от политиката и предпочитат да остават само в собственото си вътрешно-идейно поле (Христова 1998: 178). След 1956 г. се наблюдава кратко „омекване“ – до 1958 г. и събитията в Унгария. От средата на 1950-те години започват и медицинските дискурси по темата – по съветски модел и първоначално само преводни материали и без образност, а после и местни трудове.

След 1958 г. „класовият враг“ е заменен с образа на „хулиганите“, които пият, пушат, участват в неформални събирания, организират „джамбурета“, слушат западна музика (Angelov 2017). През 1950-те, след маргинализацията на старите елити, пропагандата си набелязва като противници представителите на новото младо поколение, което живее в града, забавлява се и води празен живот. Те са критикувани, че имат девиантно поведение – това вече не са селяните, които не искат да влязат в кооператива, а обитателите на градската среда, които се свързват с модерното западно влияние. Техните изображения изобилстват в карикатурите от 50-те, обявени публично като „хулигани“ (също и тарикати), и такива, които се „скатават“ от работа. И след справянето с проблема „хулигани“, в края на 1950-те остава опасението, че градската младеж като цяло е изложена на опасни западни влияния чрез продуктите на вражеска култура, при цялостния процес на урбанизация в обществото. Целта е да се спрат тези вредни влияния, като младежта се насочи към родната масова култура: един дълъг процес, който се реализира през 1960-те години (Angelov 2017).

Темата за кръчмите като затваряни, отричани, или пренебрегвани пространства през периода може да бъде засечена и в карикатурите, появили се в следствие на активната антирелигиозна кампания от края на 1950-те години, под влияние на процесите в СССР. Като продължение на политиката още от средата на 1940-те, представителите на ОФ активизират пропаганда срещу всички религиозни общности в страната. След 1957 г. има кампания в пресата чрез статии и образи (основно карикатури), а и съветска атеистична литература се разпространява навсякъде, но постепенно затихва в края на 1960-те (Nazarska 2017). Специализирани издания, които използват визуалните образи срещу верски „различните“, са вестници като „Стършел“, „Вечерни новини“, или насочените към проблемите на провинцията – в „Кооперативно село“ и др., които комбинират на страниците си едновременно политика, изкуство, но и хумористични и социални теми и материали. В тези карикатури другостта е буржоазна, консуматорска, лъскава, има и религиозна, показана е като „различна“ от „нормалното“. Религиозните хора са представени като врагове (вече не са въоръжени),

присъстващи в обикновените сцени от живота (познатото ежедневие). Всички тези образи са представени в прегрешение с това, че са общували или по някакъв начин са свързани със стария политически режим. Православи духовници често са представяни визуално като отдадени на пиянство стари хора, заклеймени като все още жива буржоазност. В края на 1940-те тиражът на в. „Стършел“ е около 80 000, а в началото на 1970-те е над 200 000, което показва масовостта на изданието, чиято тематика е уж хумористична, но всъщност има голямо влияние при формиране на представите на населението по най-широк кръг от въпроси (Nazarska 2017).

Обобщено погледнато и плакатите, и фотографиите от периода са едни визуални идеологически послания (Гаджева 2012). Налага се образа на алкохолика и пияницата = враг и несретник, сам виновен за съдбата си.

Заклучение

В българските медии против прекомерната консумация на алкохол и против питейните заведения започва да се пише и рисува още от втората половина на 1930-те години, основно в изданията на въздържателните дружества. След 1944 г. във въздържателни вестници като „Трезва борба“ (1932-1949) изцяло липсват визуални образи на алкохолна консумация в заведения, дори с идея осмиване (карикатури). Във фокуса на разглеждания период попадат главно темите за консумацията на алкохол, алкохолните забрани, алкохолизма и вредата от алкохола от медицинска гледна точка (по съветско влияние), но рядко за кръчмите. Основното внимание през първите две десетилетия след войната в изкуството е върху изграждането на новото социалистическо общество и нужната за това дисциплина. Кръчмата остава силен образ, но негативно натоварен като олицетворение на разрухата и разпада на предишния „загнил“ буржоазен строй. Животът е „окултурен“ по нов социалистически модел, който се налага чрез кина, театри и др., а негов контрапункт са представените като разядени от физически и морални болести образи на буржоазното общество. Кръчмата като топос се среща сравнително по-рядко, целенасочено се маргинализира като средище на порочен начин на живот от буржоазния период. Широко се изтъкват вредите от алкохола от медицинска гледна точка, в идеологическата пропаганда на преден план изтъкват идеите за чистотата, труда и работоспособността в противовес на наслаждението и консумацията.

Образите на не-прогресивните, вражески „елементи“ са представени като пиещи, декласирани, болни. Тяхното превъзпитание особено през 1940-те и 1950-те има както идеологическа основа, така и практическа насоченост.

ИЛЮСТРАЦИИ:

Илюстрация № 1

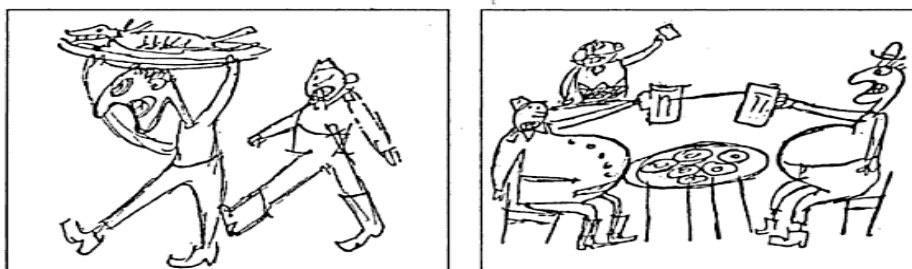

Александър Добринов
(1898-1958) – шаржова рисунка

от 1935 г. на 106 видни български поети, писатели, критици, певци, артисти, художници, архитекти, индустриалци, политици в някогашното кафене "Цар Освободител" – на ъгъла на бул. „Цар Освободител" и ул. "Г.С. Раковски". (<https://vesti.bg/razvlechenia/lyubopitno/otkriti-sa-neizvestni-risunki-na-aleksandyr-dobrinov-5428471>)

Илюстрация

№ 2

ресе и азъ нали имахъ петъ лева та таманъ влѣзохъ въ преговори съ кръчмара да ни даде за петъ лева лимонада да се почерпимъ и той рече:

– Шо? Со лимонада ли ке тровишъ освободителотъ на Македонията наша бре келешъ? И азъ му рекохъ че толкозъ ми сж паритѣ и той ми рече пари не сакамъ пиенето отъ менъ и взе да ни налива вино въ водни чаши той налива ние шмъркаме, ние шмъркаме той налива и вина Ристосъ воскресе и Македония воскресе и сжшо си шмърка самостоятелно и изпихме цѣла кана вино и си изидохме ягнето плусъ главичката и се надухме като балони вследствие на ядене и почерпушка.

И после се целувахме съ кръчмара и той все черпѣше и ние все пиехме и най-после на дойчо му се спуска колана отъ зоръ а на менъ ми се завъртѣ глава и после си пѣхме Дойчлангъ юбералезъ и тирани чудо ще направимъ и кръчмара рева въ знакъ на умиление и викаше на германчето:

– Да си ми живъ златенъ, кога се вратимъ во Битола да ми дойдешъ тамъ да те гостимъ со охридска пастърва, та да помнишъ кой е Иованъ Битолчанинотъ.

Книгата „Гуньо Гъсков“ (1995, „Флорир“), е съставена по публикации на Райко Алексиев във в. „Щурец“ от 1932 г. до 1944 г. Илюстрациите са на Автора. Видният публицист, художник и писател е автор на няколко сборника с хумористични разкази и фейлетони, участвал е в няколко художествени изложби. Под талантливото му перо традиционният битово-еснафски хумор се издига до ярка критика на ниските човешки страсти, до безкомпромисно бичуване на недъзите на времето и обществото.

Илюстрация № 3

Историите за „Неоткрит Прикритков“ (Н. Мирчев)

Източник: Антон Стайков,

2013 (<http://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/oformyane-na-novi-kulturni-identichnosti-ot-dvete-strani-na-zhelyaznata-zavesa-1945-1953-fredrik-ua-rta-m-i-bogomil-rajnov-sledvoenni-kra-stonostsi-na-tsenzurata/>)

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА:

Ангелова 2008: Ангелова, М. „Образцово село“. Модернизационният проект за селото в България (1937-1944 г.). Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2008

Братоева-Даракчиева 2013: Братоева-Даракчиева, Ингеборг. Българско игрално кино: От „Калин Орелът“ до „Мисия „Лондон““. София, 2013

Величков 1948: Величков, М (ред.). Антология „Стършел“, София, 1948

Велчева 1988: Велчева, В. „Стършел“ в кипежа на политическата борба 1946-1948, София, 1988

Гаджева 2012: Гаджева, Катерина: Между желаното и действителното. Фотографските илюстрации в българските списания (1948-1956), Институт за изследване на изкуствата, БАН, 2012

Гаджева, К. Образът на героя.

http://www.phototreyman.com/articles_katerina_gadjeva.php?a=Obrazut_na_geroia_v_socialisticheskata_fotografia

- Ганев 2008: Ганев, Ганчо: Създаване и развитие на ловешкото общинско стопанско предприятие „Хоремаг“ (1948-1950), Известия на РИМ Ловеч, т. 8, 2008
- Генов 2004: Генов, Георги: Погромът над творците на изобразителното изкуство след 9.IX.1944г., София, 2004
- Димитрова 2011: Димитрова, Нина: Кафенето/Кръчмата – свърталище на „асфалтената“ интелигенция: визии на междувоенния български авторитаризъм, сп. „Философия“, 2011, бр. 3, 99-104
- Динков 1954: Динков, Тодор: Състояние и задачи на българската карикатура, София, 1954
- Еленков 2008: Еленков, Иван: Културният фронт, София, 2008
- Койчева интернет: Койчева, Цветомира: Кръчмите в България са национализирани преди фабриките, DarikNews, 2013, http://dariknews.bg/view_article.php?article_id=1038730
- Наков 2016: Након, Александър. Спомени: [http://www.anarchy.bg/wp-content/uploads/2009/05/Nakov-Dosie.pdf\(13.12.2016\);](http://www.anarchy.bg/wp-content/uploads/2009/05/Nakov-Dosie.pdf(13.12.2016);)
<http://www.anarchy.bg/articles/istinskata-borba-s-tyutyunopusheneto/>
- Неделчев 2012: Неделчев, Георги: Помни. Когда ты пьеш твоя семя голодна, 2012, <https://georginedelchev.com/2012/02/29/>
- Параскевов 2012: Параскевов, Васил: ”Ужилването”: Антизападните карикатури на страниците на вестник „Стършел” в края на 40-те години на XXв., сп. „Любословие“, бр.12, Шуменски университет „Епископ Константин Преславски”, 2012
- Попова 2004: Попова, Гергана: Обезтелесеното тяло на социализма. Триумфът на плътта и господството на образите в обърнатата перспектива на публичността, <http://litenet.bg/publish4/avacheva/kritika4/content.htm>"Култура и критика, Ч. IV: Идеологията – начин на употреба, Електронно издателство LiterNet, 2004
- Рагару 2015: Рагару, Надеж: Жените в търсене на роли: полови идентичности и театрално изкуство в социалистическа България (1944-1954), сп. Балканистичен форум, 2015, бр. 1
- Сборник Стършел. 1957. София
- Стайков 2013: Стайков, Антон: Оформяне на нови културни идентичности от двете страни на желязната завеса (1945-1953). Фредрик Уъртъм и Богомил Райнов – следвоенни кръстоносци на цензурата, 2013. <http://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/oformyane-na-novi-kulturni-identichnosti-ot-dvete-strani-na-zhelyaznata-zavesa-1945-1953-fredrik-uarta-m-i-bogomil-rajnov-sledvoenni-kra-stonosti-na-tsenzurata/>
- Христов 2014: Христов, Петко. Кръчмата в българското село – „дом на дявола“ или обществена институция.- В: сборник Многообразие в единството. 2014. (<http://tksi.org/SUB/papers/2-2/2-2-18.pdf>)
- Христова 1998: Христова, Наталия. „Социалистическия реализъм” и драма българского творца (середина 40-х – середина 50-х годов). В: Bulgarian Historical Review, 1998, 1-2, 152-178
- Чудомир, „Резняк“: (<https://chudomir.alle.bg/reznqk/>)
- Angelov 2017: Angelov, Anton. Zozas, Swings, Hooligans, and Other Personages of “Inappropriate” Behaviour in Caricatures—Bulgaria, 1940s–1960s. - in: The Multi-Mediatized Other The Construction of Reality in East-Central Europe, 1945–1980. 2017. 408-423
- Nazarska 2017: Nazarska, Georgeta. The Image of the Religious Other Through the Eyes of Bulgarian Cartoonists (1960–1970s). - in: The Multi-Mediatized Other The Construction of Reality in East-Central Europe, 1945–1980. 2017. 340-365
- Promitzer: Promitzer, Christian. Health Hygiene And Eugenics In Southeastern Europe To 1945.

Периодика:

в., „Трезва борба“ (1932-1949)

в., „Трезвен зов“ (1945-1946), към Въздръжателно д-во „В.Левски“ (Лом)

сп. Български фолклор, 1997, кн.1/2

Интернет-източници:

- http://www.ekip7.bg/index.php?option=com_content&task=view&id=16837&Itemid=44 (20.12.2016)
- <https://fakti.bg/kultura-art/60787-izlojba-na-raiko-aleksiev-v-gabrovo> (19.12.2016)
- <http://desebg.com/2011-01-06-11-54-16/2474--1218-> (21.12.2016)
- <http://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/oformyane-na-novi-kulturni-identichnosti-ot-dvete-strani-na-zhelyaznata-zavesa-1945-1953-fredrik-ua-rta-m-i-bogomil-rajnov-sledvoenni-kra-stonostsi-na-tsenzurata/> (15.03.2017)
- <http://sm.a-bg.net/2008/07/08/vazdarjatelnoto-dvijenie-v-balgariya-2.htm> (15.12.2016)
- <http://sportnabiblioteka.bg/> (16.03.2017)
- [https://www.montpress.com/index.php?issue=882014&kind=&article=38971&rank=4&short=&numb=%D0%91%D1%80.%2088\(2220\),%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4.%20%D0%A5%D0%A5V,%2025%20-%2026%20%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8%202014%20%D0%B3](https://www.montpress.com/index.php?issue=882014&kind=&article=38971&rank=4&short=&numb=%D0%91%D1%80.%2088(2220),%20%D0%B3%D0%BE%D0%B4.%20%D0%A5%D0%A5V,%2025%20-%2026%20%D0%BD%D0%BE%D0%B5%D0%BC%D0%B2%D1%80%D0%B8%202014%20%D0%B3) (29.04.2017)
- <http://www.lostbulgaria.com/> (15.12.2016)
- http://retrofonoteka.blogspot.bg/2013_01_01_archive.html (15.01.2017)
- <http://www.vesti.bg/bulgaria/politika/referendumite-v-bylgariia-ot-osvobozhdenieto-do-dnes-5397191> (22.02.2016)
- https://www.google.bg/search?q=%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%8F+%D0%B1%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B2+%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8&espv=2&biw=706&bih=890&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&sqi=2&ved=0ahUKEwjqmLCi3IfSAhUCDxoKHfghBI8QsAQIFw#q=%D0%B8%D0%BB%D0%B8%D1%8F+%D0%B1%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%B2+%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8&tbm=isch&tbs=ring:CUBkvyz6HTCzIjjAmzzbKZ7Z5pZKTCBIItOivyklzFprf7BWK36hxXXnp-YnWQctRcD6eMoyI4PP5ORrSvePfKsKYioSCcCbPNspntnmEVwzKFXfiwuQKhIJlcpMIEgi06IRsNNs6-7Q-SsqEgm_1KSXMWmt_1sBHAMWLcRS_13GioSCVYrfqHFdeenEeNo4Ic0wLhRKhIJ5idZBy1FwPoRiJBSO_1RHEIqEgl4yjIjg8_1k5BGLkJmRl18deCoSCWtK9498qwpieWqFlf_1Bqg46 (30.04.2017)